

fatterne i denne bog at konkretisere en konsistent metode at forholde sig til de moralske spørgsmål på, kan mindre også gøre det. Det er selve *diskussionen*, der er interessant og nødvendig.

Stort set samtlige artikler holder en meget høj standard. Samlet set giver bogen dermed en fremragende oversigt over europæisk erhvervs- liv i det tysk dominerede Europa under Anden Verdenskrig. Man kunne måske nok have ønsket sig en mere forpligtende komparativ tilgang, frem for blot sidestillede nationale case studies, men at en sådan ikke gives, skyldes, at feltet endnu er i en pionérfase. I det lys kommer bogen langt, såvel faktisk og analytisk som på det metodiske område, som de fleste af artiklerne forholder sig reflekteret og perspektivrigt til.

Niels Wiium Olesen

A. DIRK MOSES: *German Intellectuals and the Nazi Past*. New York 2007, Cambridge University Press. 293 sider. GBP 45.

Der er i de seneste år udkommet en bølge af studier i Forbundsrepublikkens intellektuelle og kulturelle grundlæggelse efter 'den tyske katastrofe'. Som i Jens Hackes meget omtalte *Philosophie der Bürgerlichkeit. Die liberalkonservative Begründung der Bundesrepublik* (Göttingen 2006, Vandenhoeck & Ruprecht) er tendensen inden for dette forskningsfelt at udvide analyseområdet, således at den intellektuelle legitimering og opretholdelse af Forbundsrepublikkens demokratiske politiske kultur ikke blot forbindes med de forskellige repræsentanter for Frankfurterskolen og den kritiske teori (se fx Clemens Albrecht et al. (Hg.): *Die intellektuelle Gründung der Bundesrepublik. Eine Wirkungsgeschichte der Frankfurterschule*, Frankfurt am Main 1999, Campus Fachbuch), men med flere forskellige grupperes intellektuelle virksomhed. Det er også tilfældet i *German Intellectuals and the Nazi Past*. Fokus i bogen er på en strukturelt betinget tysk post-holocaust erindring, som – ifølge Moses – var baseret på bestemte opfattelser af den tyske fortid, og som har haft stor indflydelse på de akademiske og offentlige diskussioner om Forbundsrepublikkens samfundsmæssige udformning fra 1950'erne til i dag.

Generationsperspektivet, som er styrende i Moses' fortolkning, præsenteres i bogens indledende kapitler og udvikles bl.a. gennem en diskussion af sociologen Helmut Schelskys berømte begreb om den første 'skeptiske generation' fra 1950'erne. Denne bestod ifølge Schelsky af de tyskere, som voksede op i Forbundsrepublikken efter at have oplevet nationalsocialismen, *Hitlerjugend*, krig, fangenskab, forsva-

ret mod de allierede bombninger af Tyskland og det totale sammenbrud i maj 1945. Schelsky argumenterede for, at 'den skeptiske generation' indtog en kritisk, skeptisk og mistroisk attitude over for politisk ideologi og langtidsplanlægning, men langsomt udviklede en mere pragmatisk, funktionel og overvejende demokratisk holdning til politik og samfundsmæssige spørgsmål.

I *German Intellectuals and the Nazi Past* omdefinerer Moses begrebet om 'den skeptiske generation' på mindst tre centrale punkter. For det første gør han generationen kortere, idet studiet kun omfatter dem, der er født mellem 1922 og 1932 (og ikke alle, der er født mellem 1920 og 1941, som det er tilfældet hos Schelsky). For det andet benævner Moses gruppen anderledes: Han taler ikke om 'den skeptiske generation', men om 'the generation of forty-fivers'. »I call them 'the forty-fivers'«, forklarer Moses, »because the collapse of the Nazi regime and beginning of their liberal freedoms was the turning point of their lives and the beginning of their own (and Germany's) intellectual and emotional (*geistige*) reorientation« (s. 51). Det var med reference til disse oplevelser – tilføjer han – at 'the forty-fivers' konstruerede en generationsidentitet, som var defineret af fælles interesser og mål: »The generational question of the forty-fivers was how and why National Socialism could come to power; its mission was to ensure that the Federal Republic would succeed« (s. 66). I forlængelse heraf argumenterer Moses for det tredje mod den opfattelse, at medlemmerne af denne generation *ikke* producerede et svar til nationalsocialismen, men blot var apolitiske konformister: »The forty-fivers did produce an answer to the Nazi past: the Federal Republic as a project of consolidation and reform« (s. 64).

Medlemslisten af 'the generation of forty-fivers' rummer en mængde berømte intellektuelle, heriblandt filosofferne Karl-Otto Apel (f. 1922), Hermann Lübbe (f. 1926) og Odo Marquard (f. 1928); historikerne Ernst Nolte (f. 1923); Andreas Hillgruber (1928-1988), Hans-Ulrich Wehler (f. 1931), Eberhard Jäckel (f. 1929) og Helga Grebing (f. 1930); politologerne Karl Dietrich Bracher (f. 1922), Peter Brückner (1922-1983), Martin Greiffenhagen (f. 1928) og Alexander Schwan (1931-1989); sociologen M. Rainer Lepsius (f. 1928); forfatterne og journalisterne Rudolf Augstein (1923-2002), Joachim Fest (1927-2006), Martin Walser (f. 1927) og Hans Magnus Enzensberger (f. 1929).

Samtidig med at 'the forty-fivers' alle kæmpede for en demokratisk udformning af Forbundsrepublikken, var de, ifølge Moses, splittede i forhold til, hvordan dette politiske mål skulle realiseres, og hvordan den tyske fortid relaterede til og kunne anvendes i nutiden. Spørgsmålet var, hvilke specifikke tyske traditioner, diskurser, ideologier og poli-

tiske sprog, der havde ført til nationalsocialismen og dermed skulle udryddes, og hvilke der eventuelt skulle bevares.

Mere konkret argumenterer Moses for, at 'the forty-fivers' i tiden efter 1945 fremførte to forskellige republikanske politiske diskurser, som var knyttede til rivaliserende projekter i samtiden og holdninger til fortiden: »Postwar intellectuals utilized two languages of Republicanism in their debates, 'redemptive' and 'integrative', the former expressing the Non-German German wish for a republic divorced from corrupted national tradition, and the latter articulating the German German imperative for positive, national continuities« (s. 11). Den 'redemptive' diskurs ville via et fuldstændigt brud med fortiden konstruere en 'hellig' eller episk begyndelse på noget radikalt nyt; den 'integrative' diskurs fokuserede i stedet på skabelsen af demokratiske institutioner og demokratisk konsensus – den satte tolerance over rene dyder, opfattede politik som værende baseret på institutionel kontinuitet og vurderede fra det perspektiv en revolutionær selv-frigørelse fra den tyske fortid som unødvendig.

Som terminologien indikerer, inkorporer Moses i sit begreb om 'the forty-fivers' en række teologiske og psykologiske perspektiver, hvormed han analyserer generationens post-holocaust erindring som et forsøg på at bearbejde traumer, sorg og skyldsspørgsmål. Bogen er således ikke en konventionel intellektuel historie, men forsøger at forbinde individuel subjektivitet, social psykologi og intellektuelle aktiviteter. Det er også tilfældet i bogens empiriske kapitler, der starter med en præsentation af politologen Wilhelm Hennis (f. 1923) og sociologen/filosoffen Jürgen Habermas (f. 1929) som prototyper for de to rivaliserende republikanske diskurser.

Habermas, der har deltaget i stort set alle betydende debatter om Tysklands fortid og Forbundsrepublikkens selvforståelse, er et oplagt valg som repræsentant for den 'redemptive' diskurs. Som Moses forklarer, blev han i 1944 indmeldt i *Hitlerjugend* og arbejdede mod slutningen af krigen som sygehjælper under de allierede bombardementer. Efter i 1950'erne at have studeret hos Theodor Adorno i Frankfurt har han fra en venstre-liberal ideologisk position kontinuerligt argumenteret for et demokratisk samfund, baseret på en offentlig sfære, og for et yderst kritisk opgør med Tysklands fortid, ikke mindst med arven fra nationalsocialismen. Habermas' mål var (og er) at skabe et politisk fællesskab, der på radikal vis var rensset for nationalistiske idealer og værdier, hvilket er kommet til udtryk i hans mange frontale angreb på de kræfter i det tyske intellektuelle og politiske liv, der i hans øjne ikke har konfronteret den tyske fortid i tilstrækkelig grad.

Hennis, der er et tilsvarende fint valg som repræsentant for den 'integrative' diskurs, forholdt sig, ifølge Moses, radikalt anderledes til den tyske fortid og Forbundsrepublikkens politiske kultur. Efter at have tilbragt fem år i Venezuela returnerede Hennis i 1938 med sin familie til Tyskland, hvor han iagttog nationalsocialismen med ambivalente følelser. Med en baggrund i den uddannede middelklasse, det såkaldte *Bildungsbürgertum*, tog Hennis snart afstand fra den 'vulgære' nazisme, men forblev nationalt orienteret. Mens han oplevede 1945 som en befrielse, betød hans distance til regimet, at hans verden ikke kollapsede: I modsætning til Habermas følte han sig moralsk intakt som individ og som patriotisk tysker, og han følte sig i stand til at skelne mellem det 'gode' Tyskland og nationalsocialismens perversiteter. På denne baggrund anså han *re-education* for unødvendig, nærede en mistro mod forsøget på at indføre amerikansk socialvidenskab i den tyske akademiske tradition og følte sig stærkt forbundet med sine universitetslærere, der i hans øjne repræsenterede det 'gode' Tyskland. Det var først og fremmest tilfældet i forhold til ikke-nazistiske lærere, men hans sympati strakte sig også til fremtrædende lærere, der på forskellige måder havde givet støtte til regimet.

At der for Hennis ikke var grund til at begå fadermord eller bryde med samtlige nationale traditioner, skyldes, at de tyske problemer i historien efter hans opfattelse havde deres rod i bredere europæiske sammenhænge. I forlængelse heraf var det for Hennis uproblematisk at tale om bl.a. lederskab, stærk dømmekraft og respekt for staten i hans forsøg på at supplere det vestlige liberale demokrati med visse – ifølge ham – nødvendige værdier og idealer.

Habermas og Hennis er sammen med en lang række andre 'forty-fivers' hovedpersoner i studiets efterfølgende seks kapitler, hvori Moses på baggrund af sin generationstese fortolker en række andre argumenter og dynamikker i efterkrigstidens centrale akademiske og politiske debatter. Her analyseres bl.a. debatterne om videnskab, teknik og universitetet, der startede i 1950'erne; de voldsomme stridigheder i forbindelse med studenteroprøret i slutningen af 1960'erne og starten af 1970'erne; og uenighederne om den tyske genforening fra slutningen af 1980'erne og fremover. I alle disse debatter delte 'the forty-fivers' sig – ifølge Moses – kontinuerligt i konkurrerende lejre, følgende deres forskellige fortolkninger af nationalsocialismen og af samtiden.

Her skal blot refereres til debatten om studenteroprøret. Ifølge den 'redemptive' republikanske diskurs repræsenterede begivenhederne omkring 1968 et tiltrængt og endeligt opgør med fortiden og det i deres øjne stadig autoritære og anti-demokratiske tyske samfund: Et af måle-

ne med oprøret var således at rense den tyske intellektuelle og politiske elite for tidligere nationalsocialister. Fortalerne for den 'integrative' republikanske diskurs forstod i stedet studenteroprørernes radikalisme, sprog og taktikker som en fortsættelse af den totalitære ideologiske krigsførelse, der havde udgjort fundamentet for nationalsocialismen, og denne traumatiske oplevelse fik dem til at bekæmpe de studerendes krav og argumentere for en øget beskyttelse af de angrebne personer og af de institutionelle strukturer.

At forståelsen af studenteroprøret og mange andre politiske og kulturelle debattemner i Forbundsrepublikken i en lang årrække blev bestemt af kampen mellem de to rivaliserende republikanske diskurser, skyldes, ifølge Moses, at mange 'forty-fivers' indtog fremtrædende positioner i Forbundsrepublikkens intellektuelle liv. Med eksempler hentet fra det sidste årti afslutter han i bogens sidste kapitel sin analyse med at demonstrere, at fortolkningerne af nationalsocialismen ikke længere er altafgørende for debatterne om Tysklands samfundsmæssige udformning. Med fremkomsten af nye generationer og bearbejdningen af nye erfaringer er tyskerne nemlig begyndt at diskutere politiske og identitetsrelaterede dilemmaer med reference til andre emner, fx etnicitet og immigration.

German Intellectuals and the Nazi Past er i sin teoretiske opbygning langt mere sofistikeret og i sin analyse langt mere detaljeret, end der kan redegøres for i denne anmeldelse. Der kan ikke herske tvivl om, at værket generationstese vil blive citeret flittigt i fremtidige studier af Forbundsrepublikkens intellektuelle historie, eller om at Moses' analyse af intellektuelle aktiviteter som politiske sprog, der konstrueres i en interaktion mellem individuelle og samfundsmæssige processer, vil virke inspirerende inden for dette forskningsområde. Bogen er overordentlig velskrevet, og det er svært ikke at blive både imponeret over og overbevist af Moses' stærke teser.

Disse teser vil formentlig blive kritiseret for at være for inkluderende og altomfattende. Det er bl.a. næppe alle tyske intellektuelle født mellem 1922 og 1932, der passer ind i Moses' definition af 'the forty-fivers'. Desuden virker det efter endt læsning en anelse konstrueret at fortolke alle samfundsmæssige holdninger yttret af de såkaldte 'forty-fivers' fra 1945 til i dag som udslag af deres erfaringer med nationalsocialismen.

Disse forbehold skal imidlertid ikke stå i vejen for en stærk anbefaling af bogen. Hvis man interesserer sig for Forbundsrepublikkens intellektuelle og kulturelle historie, kan man se frem til at læse dette medrivende værk.

Niklas Olsen